

ТУРК ЭЛДЕРИНИН МАКАЛ-ПАКАПТАРЫНДА ДИНДИН
ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ

Yard. Doç. Dr. Fazlı POLAT

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi /Türkiye
ОшМУнун Теология факультетине чакырылган окутуучу
fpolat@atauni.edu.tr

ABSTRACT

Religious Reflections On Some Turkish Proverbs

Proverbs are one of the oral expression types that experiences in a society put them as statements of their shared consciousness. Also religion as a social organization expresses itself in those perceptual formats. Departing from this point, in this study we compared coincidentally chosen proverbs with related verses from the Qur'an. As a result of this comparison we saw that many orders and suggestions of Islam that has a big influence on Turkish culture show itself in proverbs. Perhaps this circumstance helped Turkish culture to remain protected.

Key words: proverb, religion, affection, perception.

Ар бир улуттук коомдун кабыл алуусунун, негизин түзгөн түйүндүү ойлордун бири-биринен өзгөчөлөнүшү ал коомдордун жашоо образын тартипке салуучу негиз болуп эсептелет. Ошондуктан түрдүү улуттардын, коомдордун диний жана маданий түпкүрү бири-биринен айырмаланып турат. Бул айырмачылыкка өз таасирин тийгизген баалуулуктардын бири макалдар. Кандайдыр бир коомдун туюмунда, ан сезиминде, ишениминде жана адеп ахлагында, коомдук жана жеке мамилелеринде, ошондой эле дүйнөгө болгон көз карашында макалдардын тийгизген таасирин таануу, маданияттын эн негизги факторлорунун бирөөсүн таануу болуп саналат. Себеби макалдар, коомдун жүздөгөн жылдардын ичинде жыйнаган тажрыйбаларына жана байкоолоруна байланышуу ой-толгоолорун, акыл-насаат жана өкүм чыгаруу формасында муундан-муунга өткөрүп берүүчү. Кыска жана нуска сөздөр.¹ Макалдар ким тарабынан айтылгандыгы белгисиз болгондуктан түрдүү коомдордун жалпы элдик орток сөз айкашы болуп калган. Ар бир коомдун өзүнүн дүйнөлүк көз карашын белгилеген жана жаны муунга өткөрүп берүүчү накыл сөздөрү бар. А түгүл ар кайсыл коомдордо

¹ Aydın Oy, «Atasözleri» Diyanet Vakfi İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 1991, I, 44.

мааниси жагынан бири-бирине окшош накыл сөздөр бар.² Мындай өзгөчөлүктөгү макалдарды бүтүндөй адамзаттын жалпы баалуулугу катары кароо эн туура жол деп эсептеймин.

Бул макалабызда түрк элинин маданий кабылдоосуна багыт көрсөткөн кээ бир макалдардагы Ислам дининин таасирин ачууга, аларды кээ бир аяттардан жана хадистер менен салыштырууга аракет кылабыз. Атайын тандап албасак да³ бул макалдар чон кызыгууну туудурат. Бирок баса айта кетүүчү нерсе макалдарды эч кандай талаш тартышсыз кабыл алуубуз керек демекчи эмеспиз. Негизинен адам баласына байланышкан бардык нерсеге ой жүгүртүү, сын-пикир айтуу мүмкүн, ал эле эмес ыйык эсептелген китептердин да ичине камтылган маани-манызы сындалат жана ар түрдүүчө түшүндүрүлөт. Өнүгүү аркылуу пайда болгон ар түрдүү көз караштар бардык мезгилди өз ичине камтыбашы мүмкүн, ал эми макалдардын феномендик өзгөчөлүккө (калыпка) ээ болушу алардын ар дайым колдонулуп келишине мүмкүнчүлүк түзүүдө. Кылымдар бою жашап келген муундардын жалпы жана калыптанган байлыгы болуп калган накыл сөздөрдүн түзүлүшүн, тилин жана маани-манызын өзгөртүүгө аракет кылуу күлкү келтирүүчү нерсе. Накыл жана учкул сөздөр жандуу нерсе сыяктуу белгилүү шартка жараша өзүн өзгөртүп жана жанылып турат.⁴ Макалдар кандайдыр бир буйрук иретинде айтылган түшүнүктү билдирет, ал эми накыл сөздөр болсо абалды түшүндүрөт.⁵ Булар жүздөгөн жылдарды камтыган тажрыйбага ээ болуу менен убакыт утууга көмөк берүүчү, адамдарды багыттоочу жана аларга жол көрсөтүүчү касиетти аткарат. Биз макалдардын бул өзгөчөлүгүнө маани берүүбүз зарыл.

Макалдар биздин кабылдообузду жөнгө салган эн мыкты даанышман болуп эсептелет. Мисалы Курандын кээ бир аяттары же пайгамбардын хадистери эл арасында кенири колдонулуп макал катары сакталып калган. Булардын эн негизги өзгөчөлүктөрү:

- а) Кыска жана нуска болуусу,
- б) Теорияга эмес жашоого негизделиши,
- в) Түшүндүрмөгө муктаж болбостон ачык айкын айтылгандыгы.

Эми кээ бир макалдарды аят жана хадистер менен салыштырып көрөлү. Жогоруда айтып өткөндөй эле кээ бир макалдардын аят же

² H. Ömer Özden, «Türk Atasözlerinde İnsan» Atataürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, № 15, Erzurum 2001, 75-106.

³ Бул макалдардын кээ бири студенттерге сабак учурунда «Бул аятты же хадисти макалдарга таянып кандай түшүндүрө аласынар?» деген суроо алардын берген жоопторуна байланыштуу болгондуктан амприкалык өзгөчөлүккө ээ.

⁴ Türk Atasözleri ve Deyimleri, Milli Kütüphane Başkanlığı, M.E.B. Yayınları, İstanbul 2001, 6.

⁵ Макалдар менен лакаптарды салыштырыңыз, H.İ. Soykul, Türk Atalar Sözü Hazinesi, Ülker Yayınevi, İstanbul 1974; S. Alizade, Oğuzname, Haz., Ali Haydar Bayat, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, İstanbul 1992.

*Мисалдагы макалдар улуттук китепкана башкармасы тарабынан басылган «Түрк макал-лакаптары» аттуу китептен алынды.

хадис менен окшоштугу чон кызыгууну туудурат. Бул да болсо, макалдардын жаралышында диндин ролу чон экендигин айгинелейт. Башкача айтканда түрк эли диний текстерди өзүнүн тажрыйбасы аркылуу мүнөздөгөн.

«Ачкачылык сопулукту бузат» *

Хадис; Кедейликтен жана (кудайсыздыктан) наадандыктан Алланын сактоосун сурайм.⁶

«Кудай адамдын кемчилигин бетине салбайт».

Аят: Кечиримдүүлүк, милдет кылып берген садагадан жакшыраак.⁷

«Алладан үмүт үзүлбөйт».

Аят: Алла Тааланын ырайымы жана мээриминен үмүт үзбөгүлө.⁸

«Кудай адамга ниетине карап берет».

Аят; Ким бул жашоодо пайда табууну энсесе, энсеген нерсесин беребиз.⁹

«Алла жарытпаганды инсан да жарытпайт».

Аят: Кимди Алла жолдон адаштырса, сен ага жол таап бере албайсың.¹⁰

«Бир садага, мин балээни алдын алат».

Аят: Жакшы көргөн нерселеринерден кайыр садага кылып бермейинче эч качан жакшылыкка жетпейсинер.¹¹

«Бүгүнкү ишти эртенкиге калтырба».

Хадис: Пенде өз милдетин так аткарбаса, Кудай аны кайгы-капага жана тынчсызданууга дуушар кылат.¹²

«Жан чыгат, мүнөз чыкпайт»

Хадис: Тоо оордуанан жылыптыр деп уксанар ишенгиле. Бирок бир адамдын мүнөзү өзгөрүптүр деп уксанар ишенбегиле. Себеби ал кандай мүнөздө жаратылган болсо, ошол мүнөзүндө калат.¹³

«Берешен деп малын алышат,

Жигит деп жанын алышат».

Аят: Сарандык кылып колунду тырыштырып алба, ысырапкерчилик кылып аны бүтүндөй жазып да жибербе. Антпесен жоготкон нерселеринин айынан санаа тартасың.¹⁴

«Коркуунун ажалга тоскоолдугу жок»

Аят: Алланын буйругу болмоюнча эч бир инсан өлбөйт.¹⁵

⁶ Несан, Сүнен, III/74.

⁷ Бакара сүрөсү, 2/263.

⁸ Зумар сүрөсү, 39/53.

⁹ Ал-н имран сүрөсү, 3/145.

¹⁰ Ниса сүрөсү, 61/143.

¹¹ Ал-н Имран сүрөсү, 3/92.

¹² М. Al-Hindi; Kenzu'l-Ummal, III/328.

¹³ Ahmed bin Hanbel, Mūsneḍ, VI/443.

¹⁴ Исра сүрөсү, 17/29.

«Жамандык кылган адам жамандык көрөт».

Аят: Жамандыктын жазасы дал өзүндөй жамандык¹⁶

«Жогору болуп асылба, төмөн болуп басылба».

Хадис: Ар нерсеге чеги менен мамиле кылуу пайдалуу.¹⁷

«Колун менен эмне берсен, ошол (акыретке) сени менен кетет».

Аят: Кандай жакшылык кылсанар сообу өзүнөр үчүн.¹⁸

«Эмнени эксен ошону аласын»

Аят: Ким кыпындай жакшылык кылса анын сообун көрөт. Ким кыпындай жамандык кылса анын жазасын көрөт.¹⁹

«Мээримсизге мээрим жок».

Хадис: Аябаганга аео жок.²⁰

«Бөлүнгөндү бөрү жейт».

Аят: Бардыгынар Алланын жибине бириккиле жана бөлүнгөүлө.²¹

«Суу көрүнсө таяммуу бузулат (суусуз даарат алуу)»

Аят: Акыйкат келсе наадандык өчүп жоголот.²²

«Шайтан адамдын оюн азгырат, суусун ысытпайт»

Аят: Эсинде туткун, ал (шайтан) инсанга «капыр бол» деген эле. (Инсан) капыр болгондон кийин (шайтан ага) «калбетте мен сенден азатмын. Анткени мен бардык ааламдардын Раббиси болгон Алладан коркомун» дейт.²³

«Өкүнүү пайда алып келбейт»

Аят: Аларды тозоктун үстүнө тургузуп койгондо «Атаганат (жарык дүйнөгө) кайтып барсак жана Раббыбыздын аяттарын жалган дебей, момундардан болсок кана» дегендерин көр.²⁴

«Кудайым бул кимдин уулу, кимдин кызы дебей берет».

Аят: Алла өзү каалаган пенделеринин ырыскысын кен кылып, каалаганынын да ырыскысын тар кылат.²⁵

«Бул дүйнөнүн мал-мүлкү бул жакта калат».

Аят: Бул дүйнө жашоосу оюн-күлкү. Акырет гана (түбөлүк) чыныгы жашоонун жери болуп эсептелет.²⁶

¹⁵ Ал-н Имран сүрөсү, 3/145.

¹⁶ Шуара сүрөсү, 42/40.

¹⁷ Ebu Davud, Sünen, II/670.

¹⁸ Бакара сүрөсү, 2/272.

¹⁹ Зилзал сүрөсү, 99/7-8.

²⁰ Сахих-и Бухари, VII/75.

²¹ Ал-н Имран сүрөсү, 3/103.

²² Исра сүрөсү, 17/81.

²³ Хашр сүрөсү, 59/16.

²⁴ Аңьам сүрөсү, 6/27.

²⁵ Анкебут сүрөсү, 29/62.

²⁶ Анкебут сүрөсү, 29/64.

Бул макалабызда пайдаланылган аяттар жана хадистер теманы анализдөөдө албетте жеткиликтүү болбошу мүмкүн. Буга карабастан коомдук ан-сезимдин түптөлүшүндө өз түшүмүн берет деген ойдобуз²⁷

Ар бир элдин туюму, ан-сезими жана жүрүш-турушу ал элдин өзү жана алар менен мамиле кылган башка элдер жөнүндөгү ой-толгоолору, ишеничтери жана ой-санаасынын жыйындысынан келип чыгат. Ошондуктан түрк элинин маданиятын сактаган үч негизги булак жөнүндө сөз кылсак болот. Алардын алгачкысы: тарыхы жана тили бир эл катары түрктөрдүн байыркы замандарга таандык уруулук өзгөчөлүктөрү. Экинчиси, ислам маданияты, үчүнчүсү болсо Анатолияда (азыркы Туркиянын Азия тарабы) жана Румелиде (азыркы Туркиянын Европа тарабы) өткөн көп мезгилдин аралыгында жыйналган ой-толгоолордон жана тажрыйбалардан түзүлгөн.²⁸

Түрктөрдүн маданиятынын пайда болушунда негизги ролго ээ болгон Ислам дини, түрк тилиндеги көптөгөн макалдардын пайда болуусуна түрткү болгон. Ошентип макалдар коомдук жүрүм-турумдун, диний ан-сезимдин калыптанышында да өз салымын кошкон. Түрк элинин маданий өнүгүшүнүн сакчысы катары кызмат кылган Ислам дини адеп-ахлак, социалдык адилеттүүлүк, тынчтык, ошондой эле социалдык биримдик жагынан чон мааниге ээ экендиги талашсыз. Себеби Ислам динин тутунбаган дүйнө жүзүндөгү түрк элдерине көз жүгүртө турган болсок, алар өз маданиятын асырап сактап калууда көптөгөн кыйынчылыктарга дуушар болушкан, ал эле эмес көпчүлүгү өз маданий баалуулуктарын сактап да кала алган эмес.

²⁷ Niyazi Usta, "Nasrettin Hoca Nüktelerine Sosyolojik Bir Yaklaşım", Akademik Araştırmalar, 2-саны, Erzurum 1996, 130.

²⁸ Erol Güngör, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, Ötüken Yayınları, İstanbul 1990, 131.